

Ю. Г. Бондаренко¹, Е. В. Романюк²
Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра менеджменту організацій
ORCID: ¹ 0000-0002-2362-7629, ² 0000-0003-2576-7876

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ

<http://doi.org/10.23939/semi2021.01.132>

© Бондаренко Ю. Г., Романюк Е. В., 2021

Проаналізовано вплив вірусного захворювання COVID-19 на індустрію туризму, на основі чого запропоновано заходи для підтримання та стимулювання її розвитку, а також частки туристичної галузі у валовому внутрішньому продукті різних країн світу за три роки. Узагальнено заходи, яких вживав уряд України під час пандемії для підтримки бізнесу, зокрема сфери послуг. Визначено, що під час пандемії, спричиненої COVID-19, саме туризм постраждав найбільше, зокрема через обмежувальні карантинні заходи, які запроваджують країни. Розроблено й обґрунтовано заходи щодо підтримання туристичних підприємств і сприяння їх виходу із посткризи. Запропоновано новий напрям розвитку внутрішнього туристично-рекреаційного сектору з елементами реабілітаційних заходів після захворювання на коронавірус, що підтвердив правильність гіпотези, яку сформулювали автори.

Ключові слова: туризм; криза; пандемія COVID-19; аналіз; розвиток; реабілітація.

Постановка проблеми

Туризм вже достатньо давно став однією із важливих складових інфраструктури багатьох країн, впливаючи опосередковано, а інколи прямо на розвиток країни загалом. Саме розвинена інфраструктура в тандемі з наданням якісних послуг та сприятливими кліматичними умовами, історичними, культурними, архітектурними надбаннями слугують основою і врешті перетворюють туризм на високоприбуткову галузь економіки будь-якої країни. Отже, туризм можна розглядати як один із інструментів ефективного та динамічного розвитку економіки. Через пандемію COVID-19 туристична галузь зазнала великих збитків, оскільки ця пандемія стала найсерйознішим викликом 2020 р. і продовжує не лише негативно впливати на туризм, а й загалом поглиблювати економічну, соціальну кризу в усьому світі. COVID-19 і введення суворих протиепідемічних заходів країнами світу прискорили трансформацію світового туризму. Тому нинішня криза – це можливість створити стійкішу туристичну економіку, розробити нові туристичні продукти, використовуючи всі протиепідеміологічні заходи, спрямувати значні зусилля з боку державних інституцій на розвиток і підтримку внутрішнього туризму та загалом рекреаційної сфери з реабілітаційними елементами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідженням діяльності та розвитку туристичної галузі займалися багато науковців, зокрема М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Н. М. Ганич [1] проаналізували різновиди світового туризму

тичного ринку й механізми його регулювання; І. Я. Кулиняк [2] – автор багатьох публікацій стосовно туризму та перспектив його розвитку; Л. І. Гальків, Л. В. Галаз [3] – науковці, які обґрунтували значення і вплив інституційного середовища на індустрію медичного туризму; Л. М. Прокопишин-Рашкевич [4] визначила перспективні напрями та виклики сучасності в сфері туризму тощо. Однак у сучасних умовах пандемії погляд на подальший розвиток туристичної індустрії потребує глибокого аналізу і лише на основі нього – визначення подальшого стратегічного плану розвитку. Зокрема, варто відзначити вітчизняних дослідників, які проаналізували вплив пандемії на туризм і сформулювали власні гіпотези подальшого розвитку туристичної галузі. До таких науковців можна зарахувати В. О. Непочатенко [5], С. О. Даниліна, Г. М. Коцюрубенко, О. В. Шикіна [6], Н. О. Дугієнко, А. Г. Бондаренко [7], А. Мазаракі, Т. Ткаченко, О. Гладкого [8] та ін. Однак вплив наслідків світової пандемії, яка розпочалася у кінці 2019 р., недостатньо досліджений і потребує розроблення детальних заходів, які необхідні для підтримання та стимулювання розвитку туристичної галузі. Відновлення туристичної індустрії в постпандемічному суспільстві є надзвичайно важливим, і такі закордонні науковці, як Haisheng Hu, Yang Yang, Jin Zhang [9], провели опитування серед підприємств туристичної сфери, яке дало їм змогу визначити, що саме малий бізнес видається особливо вразливим до пандемії й відповідно потребує цільової державної допомоги і підтримки. Xin (Cathy) Jin, Mingya Qu, Jigang Bao [10] визначили фактори, що підсилюють або послаблюють негативний вплив кризових подій на туризм і сприяють його відновленню. Також треба відзначити важливість аналітичних досліджень Всесвітньої туристичної організації (UNWTO), Всесвітньої ради з туризму та подорожей (WTTC), Всесвітньої організації здоров'я та інших міжнародних організацій, які відображають критичний стан туристичної галузі та вказують на важливість її підтримки.

Формування гіпотез та постановка цілей

Автори висловили гіпотезу, що для подолання негативних економічних наслідків у сфері туризму та рекреації, спричинених пандемією SARS-CoV-2, необхідно на рівні державних та місцевих інституцій розробити та імплементувати низку заходів для підтримки розвитку внутрішнього туристично-рекреаційного сектору, активізації діяльності підприємств сфери туризму і рекреації, реабілітаційного напрямку подолання наслідків коронавірусу, оскільки саме наслідки хвороби є важкими і потрібне тривале відновлення, яке може забезпечити рекреаційно-туристичний комплекс.

Мета статті – глибоко проаналізувати ситуацію в світі та в Україні в період пандемії, а також розробити практичні заходи щодо підтримання діяльності сфери туризму внаслідок економічної кризи, що склалася через пандемію Covid-19. Також стаття націлена на розгляд основних тенденцій розвитку туризму, які виникли в умовах пандемії, антикризових заходів для підтримки галузі у важкий період та досвіду протидії поширенню Covid-19. На нинішньому етапі важливо зрозуміти, що переорієнтація та освоєння внутрішнього туризму – це та адаптація, яка необхідна для українського туризму та української економіки загалом, пам'ятаючи про важливість розроблення реабілітаційних заходів щодо подолання наслідків коронавірусного захворювання. Головною метою статті є аналіз та оцінка впливу пандемії на туристичну галузь та узагальнення заходів щодо її підтримки. До завдань статті зараховано: створення сприятливих умов державними інституціями для підтримання туристичної індустрії та розроблення методології для упровадження реабілітаційних заходів у туристично-рекреаційну діяльність.

Методи дослідження

Для досягнення мети статті використано сукупність наукових методів, які забезпечили концептуальну цілісність дослідження, зокрема: теоретико-методичну основу становлять фундаментальні положення загальної ринкової економіки з елементами визначення і порівняння кризових явищ в економіці; методи статистичного та порівняльного аналізу, що дали змогу об'єктивно оцінити рівень і динаміку впливу карантинних заходів на світову економіку; табличний метод – для

візуалізації результатів емпіричних досліджень з метою вивчення негативних тенденцій. Порівняльні методи дослідження застосовано також для вивчення світового досвіду ліквідації наслідків негативного впливу пандемії на туристичну галузь; абстрактно-логічний і системно-структурний – під час доведення гіпотези.

Виклад основного матеріалу

XXI ст. увійде в історію не лише як століття військових конфліктів, економічних криз, політичних баталій, а ще й світової пандемії, яка забрала мільйони життів в усьому світі та змусила людей задуматися над підвищенням рівня власної безпеки, відповідальності, поліпшенням стану свого здоров'я і здоров'я близьких людей, над новими методами ведення бізнесу тощо. Щоб запобігти негативним наслідкам пандемії, в Україні було введено жорсткий карантин навесні 2020 р. та на Різдвяні свята 2021 р., всі заклади були зачинені або працювали в обмеженому режимі. Негативні наслідки світової пандемії відчули багато галузей економіки, серед них і галузь туризму.

Туризм як галузь економіки вже давно переплетений із іншими секторами економіки і перетворився на об'єднувальний фактор та рушійний чинник новітнього світобачення XXI ст. Розвиток туризму став несподіваним механізмом, який відкрив завісу сприйняття, ознайомлення із культурою, історією, релігією інших держав, зблизив людей, допоміг доторкнутися до таємниць старих цивілізацій тощо. Тобто туризм став масштабним світовим явищем сьогодення, створивши та надавши людині достатні можливості пізнати і зазирнути у досі недосяжне життя інших держав у різних куточках світу. Цьому сприяв стрімкий розвиток різних галузей, що розвивалися в тандемі із туризмом і стали рушієм розвитку економіки країн. Союзниками туризму є такі галузі, як торгівля, харчова промисловість, будівництво, транспорт, зв'язок, сільське господарство, виробництво товарів масового споживання тощо. В багатьох країнах та регіонах саме туризм є рятівним елементом, основним джерелом прибутків, оскільки природні та соціально-економічні передумови для розвитку промисловості чи сільського господарства вичерпалися або їх не було взагалі.

Отже, туризм на міжнародному ринку став одним із глобальних ресурсів економічного зростання та розвитку, що забезпечує засобами для існування мільйони людей та дає можливість оцінити культурну самобутність народів інших країн, а також багатство природи. В кінці 2019 р. почало поширюватися захворювання, яке у 2020 р. перетворилося на світову пандемію коронавірусу. Проаналізувавши статистичні дані щодо впливу пандемії COVID-19 на світ і на Україну, зазначимо, зокрема, що на 29 січня 2021 року ВООЗ зареєструвала 100 819 363 підтверджених випадків COVID-19, серед них 2 176 159 смертельних. На рис. 1 подано наочну карту поширення COVID-19 [11].

Сектор туризму є одним з секторів, який розвивається найстабільніше і становить значну частину економіки багатьох розвинених країн світу та країн, що розвиваються. Протягом багатьох років саме сфера туризму доводила свою стійкість і здатність не тільки "оговтуватися" після економічних криз, а й сприяти ширшому економічному та соціальному відновленню. У 2019 р. у сфері туризму працювали 330 млн ос. Внесок цієї сфери у ВВП – 8,9 трлн дол., а частка в світовому експорті послуг – близько 28 %. Глобальні оцінки щодо втрати роботи в сфері туризму і подорожей на 2020 р. – близько 197,5 млн осіб, а зниження внеску в глобальний ВВП, за оцінками експертів, – до 5,543 трлн дол [12]. Загалом, туризм є третьою за величиною експортною галуззю світової економіки. Загальний внесок сфери туризму у ВВП країн відображено в табл. 1.

Як бачимо із табл. 1, загальний внесок сфери туризму у ВВП країн може сягати і 70 %, як у адміністративному районі Китайської Народної республіки Макао в 2018 р. Частка туризму в Італії, яка є одним із центрів туристичної Європи, у 2019 р. становила 13,3 %. Порівняно із попереднім роком, в 2019 р. помітне зниження частки туризму у ВВП країн світу. За часткою вартості у світовій сфері послуг туризм поступається лише фінансовим послугам. До пандемії матеріальний зиск від туризму можна було порівняти із прибутками від торгівлі нафтою або природним газом.

Стан та перспективи розвитку туристичної галузі в умовах пандемії

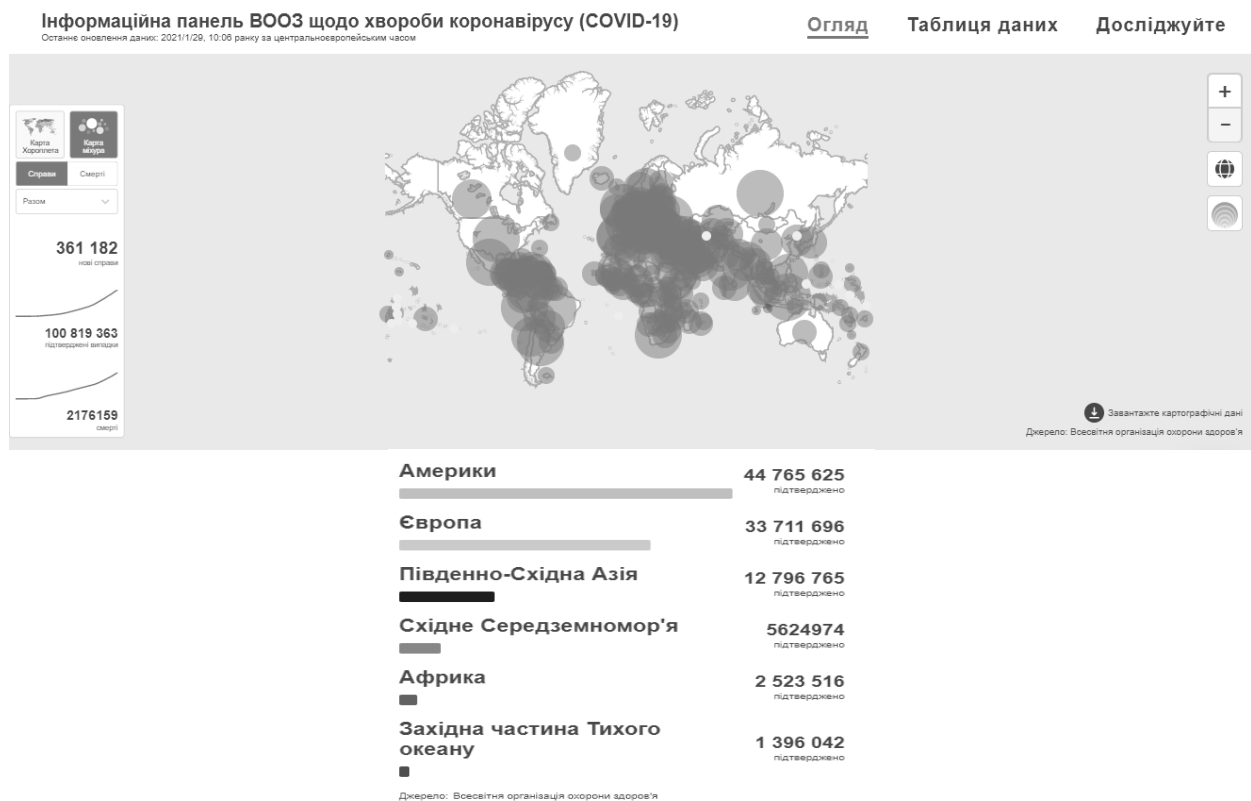

Рис. 1. Інформаційна панель ВООЗ щодо коронавірусної хвороби (COVID-19) та ситуація у цифрах (класифікація регіонів ВООЗ) (на 29.01.2021 р.) [11]

Таблиця 1

Загальний внесок сфери туризму у ВВП країн у 2017–2019 рр., %*

Країни	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Відхилення	
				2018–2017 рр.	2019–2018 рр.
Макао (адміністративний район Китайської Народної республіки)	68,4	72,2	72,0	3,8	-0,2
Мальдіви	66,1	66,4	66,1	0,3	-0,3
Ісландія	34,1	32,6	33,8	-1,5	1,2
Албанія	26,9	27,3	27	0,4	-0,3
Таїланд	21,3	21,6	21,9	0,3	0,3
Греція	20,0	20,6	21,2	0,6	0,6
Португалія	17,9	19,1	19,8	1,2	0,7
Іспанія	14,5	14,6	14,6	0,1	0,0
Італія	13,0	13,2	13,3	0,2	0,1
Туреччина	11,2	12,1	12,7	0,9	0,6
Велика Британія	11,0	11,0	10,9	0	-0,1
Індія	9,2	9,3	9,2	0,1	-0,1
США	7,9	7,8	7,8	-0,1	0,0
Україна	5,6	5,4	5,2	-0,2	-0,2

* Укладено за [3].

Аналіз ВВП країн світу за 2017–2020 рр.*

Країни	2017 р., млрд \$	2018 р., млрд \$	2019 р., млрд \$	2020 р., млрд \$	Відхилення			
					2018– 2017 рр., млрд \$	2019 – 2018 рр., млрд \$	2020– 2019 рр., млрд \$	відносне 2020– 2019, %
Світ	80716,2	85689,9	87552,4	83844,9	4973,76	1862,48	–3707,45	–4,23
Країни, з розвинутою економікою	48586,1	51380,1	51843,5	49808,3	2793,97	463,415	–2035,13	–3,93
G7 (Великобританія, Німеччина, Італія, Канада, Франція, Японія і США)	36964,6	38986,1	39659,2	38136,6	2021,56	673,043	–1522,53	–3,84
Європейський Союз	14753,45	15960,2	15621,7	14926,5	1206,78	–338,555	–695,135	–4,45
Інші розвинені країни (розви- нені економіки, крім G7 та єврозони)	7188,14	7549,08	7401,9	7140,2	360,935	–147,212	–261,665	–3,54
Латинська Америка та Кариби	5470,3	5263,93	5132,7	4179,15	–206,37	–131,223	–953,554	–18,58
Близький Схід та Середня Азія	3539,7	3817,7	3984,68	3646,2	278,049	166,966	–338,445	–8,49

* Укладено за [14].

Такий чинник, як пандемія COVID-19, здатний паралізувати світовий туристичний ринок на невизначений термін. Як бачимо з табл. 2, за даними компанії “Кноета”, у ВВП світу та усіх країн у 2020 р. є тенденція до спаду. Найбільшого зниження показників ВВП зазнала Латинська Америка та Кариби – 18,58 %. Також, за даними Всесвітньої туристичної організації при ООН (UNWTO), в 2020 р. кількість міжнародних туристів знизилась на 20–30 % порівняно із прогнозованим на початку січня поточного року зростанням на 3–4 %. Це призвело до втрат туристичної галузі в обсязі 30–50 млрд дол. [15].

На 23 квітня 2020 року вісімдесят країн світу звернулися до МВФ за економічною допомогою, щоб уникнути дефолту. За оцінками звіту МВФ, опублікованого у 2020 р., світ зможе відновити свій економічний стан уже у 2021 р., проте повністю компенсувати негативні наслідки 2020 р. неможливо. Прогнозують, що міжнародна економіка зможе досягти допандемічного стану тільки у 2022 р. [16].

У 2019 р. кількість міжнародних туристів досягла 1,5 мільярда, що на 4 % більше, ніж у 2018 р., – це рекордний показник за десятиліття, протягом якого темпи зростання туризму були швидшими, ніж світової економіки загалом. Кількість міжнародних туристів у 2020 р. зменшилася на 56 %, а в травні – на 98 %. Це призвело до втрати майже 320 млрд дол. США у вигляді експорту, що більш ніж втричі перевищує втрати за увесь період глобальної економічної кризи 2009 р.

Зменшення прибуття міжнародних туристів у 2020 р. на 700 млн, порівняно з аналогічним періодом 2019 р., означає втрату 730 млрд дол. США за рахунок експорту від міжнародного туризму. За 2020 р. у Азії та Тихоокеанському регіоні, який першим зазнав впливу пандемії, кількість прибулих зменшилась на 79 %. Африка та Близький Схід зафіксували падіння на 69 %, тоді як Європа спостерігала спад на 68 %, а Америка на 65 %. Протидіючи поширенню пандемії, більшість країн закрили повітряне сполучення й обмежили в'їзд іноземців. За останніми оцінками Міжнародної асоціації повітряного транспорту (IATA), загальні глобальні втрати доходів від пасажирських авіаперевезень у 2020 р. досягли 50 %, тобто 434 млрд дол. [17].

Всесвітня туристична організація назвала напрями, у яких на кінець травня 2020 р. були повністю закриті кордони в зв'язку з пандемією COVID-19 – це Африка (74 % напрямів), Північна і Південна Америка (86 %), Азія (67 %), Європа (74 %), Близький Схід (69 %). Обмеження на поїздки упроваджували у всьому світі. З 217 напрямів у 185 (85 %) повністю або частково були закриті кордони на в'їзд для міжнародних туристів, зокрема повітряні, морські та сухопутні кордони (із певними винятками – для громадян, жителів, дипломатів і пасажирів з важливими туристичними цілями). В інших 22 напрямках частково були закриті кордони, зокрема введено заборону на в'їзд для пасажирів із конкретних країн. А в 12 пунктах призначення (5 % усіх напрямів) були упроваджені такі протиепідемічні обмежувальні заходи, як карантин або самоізоляція на 14 днів, візові заходи або вимоги подання медичних оглядів/довідок до або після прибуття. Дані про витрати на міжнародний туризм продовжують відображати дуже низький попит на виїзні поїздки. Хоча попит на міжнародні подорожі залишається приглушеним, посилюється відновлення внутрішнього туризму на кількох ринках, таких як Китай та Росія.

Індекс довіри UNWTO продовжує рекордне падіння. Більшість експертів панелі ЮНВТО очікують відродження міжнародного туризму до третього кварталу 2021 р. та досягнення допандемічного рівня 2019 р. не раніше ніж у 2023 р. Експерти вважають обмеження подорожей головним бар'єром, що перешкоджає відновленню міжнародного туризму, поряд із повільним стримуванням вірусів та низькою довірою споживачів [18].

На офіційному сайті UNWTO ведеться моніторинг заходів, що вживають країни або організації для згладжування наслідків кризи, спричиненої пандемією COVID-19, і відновлення ринку туризму і подорожей. Детальний огляд заходів підтримки, які застосовують в деяких країнах світу для стабілізації туристичної галузі, надало Агентство стратегічних ініціатив (АСД). Як найкращі світові практики підтримки туризму в умовах пандемії АСД виділяє такі [19]:

1. Фінансова допомога суб'єктам (субсидії, гранти та безпроцентні кредити для підтримки ліквідності компаній). Наприклад, у Південній Кореї туристичні компанії можуть отримати пільгове беззаставне фінансування на загальну суму 8,1 млн дол. за зниженою процентною ставкою (1 %).

2. Субсидування зарплат співробітників. Наприклад, у Великій Британії уряд використовує заходи підтримки туристичних компаній, кожна із них натомість повинна зберегти персонал, що працює із клієнтами, і підтримати зв'язок туристичних організацій. Майже 1,5 млн євро виділено на фінансування організацій, зайнятих маркетингом туристичних напрямів. Представники туристичного бізнесу можуть звертатися за підтримкою для покриття витрат на утримання не більше ніж двох співробітників із виплатою до 2,8 тис. євро на одного працівника на місяць, а також витрат роботодавця зі страхування і пенсійних внесків протягом трьох місяців.

3. Податкові канікули, пільги і відтермінування. Наприклад, у Німеччині туристичним компаніям дозволили відтермінувати податкові платежі до кінця 2020 р.

4. Скасування відрахувань на соціальне забезпечення із зарплат працівників. У США до 1 січня 2021 р. були відкладені виплати за податками на соціальне забезпечення для роботодавців та самозайнятих.

5. Комунікаційні та маркетингові кампанії для формування відкладеного попиту і просування туристично привабливих територій. Наприклад, у Південній Кореї уряд випускає дисконтні купони, які можна використовувати для компенсації витрат на туризм.

Відсутність скоординованої реакції країн для забезпечення узгоджених рішень та скоординованих обмежень, а також погіршення економічного середовища експерти також назвали важливими перешкодами для відновлення туристичної сфери. Відновлення внутрішнього туризму сприяє відновленню економічних показників країн, хоча внутрішній туризм недостатньо сильний, щоб сприяти відновленню у напрямках, які значною мірою покладаються на в'їзний. Крім того, пандемія серйозно обмежила внутрішні подорожі в деяких країнах через місцеві блокування. На думку експертів, у Макао великий попит на сільський туризм, але це не компенсує падіння попиту з материкового Китаю. У Британії внутрішній туризм активний, але нижчий від нормального рівня через обмеження та локальні блокування. У Сполучених Штатах, де внутрішні витрати становлять 85 % витрат на поїздки, пандемія COVID-19 істотно погіршила внутрішній попит на подорожі, що вплинуло на податкові надходження та фінансування для просування [12].

Кожна країна світу намагається реагувати та підтримати туристичний сектор, впроваджуючи програми підтримки бізнесу та збереження робочих місць. Глобальна криза, спричинена пандемією коронавірусу, радикально змінила туристичну галузь у всьому світі, й Україна не є винятком.

Загалом ситуація в Україні надзвичайно серйозна. Перший підтверджений випадок захворювання на COVID-19 зареєстрований 3 березня 2020 р. Кількість нових випадків зростала, і у червні міжнародні поїздки більшості напрямів для українських громадян були заборонені. Починаючи з середини березня дитячі садки, школи та університети було закрито, а також введено обмеження на внутрішні та міжнародні поїздки. Згодом обмеження розширили, щоб охопити практично всі заклади, які фізично взаємодіяли із клієнтами. Громадяни повинні були мати при собі документи, що посвідчують особу, носити маски на обличчі, виходячи назовні. Усі люди, які приїжджають з-за кордону, повинні пройти період самоізоляції протягом 14 днів. Люди віком понад 60 років повинні були самоізолюватись самостійно. Уряд продовжив карантин до 28 лютого 2021 р., хоча частину обмежувальних заходів пом'якшив із 11 травня 2020 р. Крім того, внутрішні рейси стартували 5 червня, а обмежені міжнародні поїздки дозволили відновити з 15 червня 2020 р. У табл. 3 зведено основні урядові заходи щодо зменшення негативних наслідків пандемії.

Таблиця 3

Основні урядові заходи в Україні щодо зменшення негативних наслідків у період пандемії*

<i>Заходи</i>	<i>Реалізація заходів</i>
Нові позики та підтримка ліквідності	4 млрд грн виділено на компенсацію відсотків за взятими позиками для мікро- та малих підприємств, а також розширена програма доступних позик (5–7–9 %); 24 млрд грн для забезпечення позик із державними гарантіями інвестицій; 1,6 млрд грн на підтримку креативних галузей
Відтермінування платежів за вже взятими позиками та заставами	Введення нульової декларації та податку на виведений капітал. Скасування тотальної фіскалізації з повним упровадженням програмного забезпечення РРО
Відтермінування податкових зобов'язань, їх послаблення або скасування	Термін сплати податків на землю, на оренду землі та податку на нерухомість, які мали бути оплачені в квітні 2020 року, подовжено до 30 червня 2020 р., а аналогічні податки за березень 2020 р. скасовано
Підтримка щодо заробітної платні	Тимчасова матеріальна допомога із безробіття для тих, хто втратив роботу внаслідок пандемії COVID-19, у сумі двох третіх від суми зарплати за кожну скорочену робочу годину, але не більше від зафіксованої суми, а саме встановленої мінімальної щомісячної зарплати (тоді 4723 грн або 150 €); підвищення пенсій і виплат із безробіття

* Укладено за [18].

Частка туризму в загальній економіці України є темою поглиблених дискусій і становить, згідно із офіційною статистикою, близько 4–5 % ВВП, що значно нижче від міжнародного середнього показника (який дорівнює 10 %). Відтак туризм практично не беруть до уваги, формуючи економічну політику на національному рівні. Однак останні дані від міжнародних організацій (передовсім Всесвітньої туристичної організації ООН, ЮНВТО) підтверджують власні розрахунки внутрішніх експертів, які визначили цю частку на рівні близько 9 % ВВП України. Це дає підстави вважати цей показник набагато важливішим для української економіки, аніж раніше (табл. 4).

Таблиця 4

**Урядові заходи, здійснені у період пандемії 2019–2020 рр.
в готельно-ресторанній сфері**

Показники	2019 р., тис. грн	2020 р., тис. грн	Відхилення за 2020–2019 рр.	
			тис. грн	%
Тимчасове розміщування й організація харчування	8511554,1	5149923,4	-3361630,7	-39,49
Тимчасове розміщування	2419969,7	1578239,0	-841730,7	-34,78
Діяльність готелів і подібних закладів тимчасового розміщування	2312624,4	1229928,1	-1082696,3	-46,82
Діяльність засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання	90451,2	331380,2	240929,0	266,36
Надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів і причепів	1383,9	963,2	-420,7	-30,40
Діяльність інших засобів тимчасового розміщування	15510,2	15967,5	457,3	2,95
Діяльність із забезпечення стравами та напоями	6091584,4	3571684,4	-2519900,0	-41,37
Діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	4971546,2	2805102,5	-2166443,7	-43,58
Постачання готових страв	1004351,3	685521,0	-318830,3	-31,74
Обслуговування напоями	115686,9	81060,9	-34626,0	-29,93
Діяльність туристичних агентств, туристичних операторів, надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	2173297,9	2247265,7	73967,8	3,40
Діяльність туристичних агентств і туристичних операторів	1949627,5	–	–	–
Надання інших послуг із бронювання та пов'язана з цим діяльність	223670,4	–	–	–

* Укладено за [19].

За даними табл. 4 простежується зменшення обсягу реалізованих послуг у сфері туризму в 2020 р., що є наслідком зменшення кількості туристів на фоні глобальних обмежень на поїздки, зокрема закриття кордонів, припинення авіасполучення тощо, щоб стримати пандемію COVID-19.

В Україні сьогодні спостерігається, на думку авторів, значне відставання у темпах упровадження заходів для підтримки туристичного сектору, що спричиняє серйозну загрозу для конкурентоспроможності галузі на глобальному ринку. Отже, для підтримки і забезпечення підприємств туристичної галузі в умовах карантинних обмежень необхідно розробити і впровадити низку заходів, які б мінімізували ці наслідки. До таких заходів зарахуємо:

1. Формування і впровадження програми підтримання державними і місцевими органами влади туристичної галузі та підприємств сфери послуг зокрема.

2. Дотримання політики відтермінування чи скасування сплати податку на прибуток та ПДВ для підприємств сфери розміщування на час пандемії.

3. Розроблення місцевими органами влади інструкцій для підприємств сфери послуг щодо створення належних умов захисту туристів, відвідувачів у час пандемії.

4. Розроблення державними органами влади разом із Міністерством охорони здоров'я програми щодо підтримання та розвитку внутрішнього туристично-рекреаційного сектору України та зокрема формування рекреаційного комплексу з реабілітації пацієнтів після коронавірусного захворювання.

5. Забезпечення підприємствами сфери послуг туристів, відвідувачів, відпочивальників засобами первинного захисту, дистанцією, індивідуальними засобами захисту.

6. Розроблення підприємствами сфери послуг власних рекомендацій та креативних ідей щодо питань збереження та охорони здоров'я відпочивальників та персоналу, з одного боку, та власними економічними інтересами, з іншого.

7. Розроблення індивідуальних турів з дотриманням усіх правил поведінки на карантині.

8. Створення туристичних кластерів для взаємної підтримки, розроблення спільних заходів для "легкої" реорганізації та адаптації до карантинних умов та посткарантинних обмежень для підприємств сфери послуг.

9. Організування активної маркетингової стратегії щодо рекламування внутрішньої туристично-рекреаційної сфери та підвищення інтересу до туризму з боку населення України.

10. Підтримання та фінансова допомога з боку державних і місцевих органів влади історичним та архітектурним пам'яткам України на період пандемії.

Ураховуючи викладене вище, вважаємо, що, дотримуючись запропонованих рекомендацій та ставлячись до них відповідально, український туристично-рекреаційний комплекс, використовуючи власні внутрішні резерви, може зайняти достатньо високі позиції на туристичному ринку і поліпшити та зміцнити свої позиції.

Висновки

Сто років тому (у часи наших бабусь, прабабусь) подорожі були важкими і менш доступними через низький рівень життя людей, недостатність вільних коштів, нерозгалужену сферу харчування, відсутність доступних засобів пересування тощо. Проте науково-технічний прогрес, промисловий розвиток та розвиток новітніх технологій зумовили значний поступ та дали змогу сфері туризму зайняти важливе місце у суспільстві, сприяючи розвитку суміжних із ним галузей. Однак сьгоднішні реалії вносять свої корективи, і негативні наслідки від упроваджених протикоронавірусних заходів несприятливо позначилися на показниках, зокрема ВВП багатьох країн світу. Туризм – це сфера економіки із високою прибутковістю, яка робила вагомий внесок у наповнення місцевих бюджетів і зростання річного ВВП у державі загалом. Зауважимо, що туристична галузь тісно переплетена з багатьма різними галузями і негативний вплив карантинних обмежень також позначився на них. Проаналізовані в роботі статистичні дані вказують на те, що ця галузь постраждала через упровадження карантинних заходів, що спонукало туристичні підприємства швидко адаптуватися до нових умов і переорієнтовувати власну діяльність. Отож, для підтримання туристичної та суміжних галузей економіки протягом поширення пандемії і зменшення її наслідків, насамперед, пропонуємо розвивати внутрішній туристично-рекреаційний ринок, створити умови для формування нового інноваційного реабілітаційного напрямку на основі рекреаційного комплексу, який матиме на меті відновлення фізичного і психо-емоційного стану після коронавірусного захворювання, яке супроводжується важкими побічними наслідками. Цей напрям може стати інноваційним і потребувати державної підтримки. Також важливі й необхідні для поступового відновлення туристичного бізнесу взаємодопомога і супровід державних і місцевих органів влади у підтримці підприємницьких ініціатив у сфері туризму, зокрема у розробленні програм запобігання поширенню коронавірусу, сприяння створенню туристичних кластерів, організування марке-

тингової стратегії щодо інформаційної пропаганди внутрішнього туристично-рекреаційного сектору з елементами реабілітаційних заходів тощо. Запропоновані заходи повністю підтверджують нашу гіпотезу. Використовуючи світовий досвід боротьби з наслідками коронавірусу, пропонуємо на основі туристично-рекреаційної сфери України створити реабілітаційні центри, що допоможуть відновити стан здоров'я населення та підтримати туристично-рекреаційну інфраструктуру України.

Перспективи подальших досліджень

На нашу думку, предметом подальших наукових досліджень повинно стати детальне розроблення й обґрунтування доцільності розвитку внутрішнього туристично-рекреаційного сектору з елементами реабілітаційних заходів після захворювання на коронавірус із фінансовими розрахунками. Загалом, Україна розпочала поступову зміну вектора розвитку з організації зовнішнього виїзного туризму на внутрішній туризм. Така переорієнтація від зовнішнього туризму до внутрішнього – це не лише стратегічний напрям розвитку України, це мультифункціональне завдання, яке потребує детального аналізу всіх його аспектів для успішного вирішення.

1. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. (2008). Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник. К.: Знання, 661 с.
2. Дубодєлова А. В., Кулиняк І. Я. Тенденції розвитку ресторанного господарства Львівщини. *Актуальні проблеми економіки*, № 10, С. 198–208.
3. Гальків Л. І., Галаз Л. В., Денбіцка Й. (2019). Теоретичні засади та інституційне середовище розвитку медичного туризму в системі чинників попередження втрат людського капіталу. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми економіки та управління"*, Вип. 4, С. 24–33.
4. Прокопишин-Рашкевич Л. М., Шадурська Б. О., Петрович Й. М. (2020). Індустрія туризму в Україні: перспективні напрями та виклики сучасності. *Вісник Нац. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми економіки та управління"*, Т. 4, № 1, С. 72–82.
5. Непочатенко В. О. (2020). Covid-19 і туризм: аналіз ситуації та економічні шляхи виходу з кризи. *Ефективна економіка*, № 7. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8079> (дата звернення: 29.03.2021). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.7.52 Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8079>
6. Даниліна С. О., Коцюрубенко Г. М., Шикіна О. В. (2020) Фінансово-економічні наслідки пандемії для світової туристичної галузі. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*, Вип. 52-1, С. 29–34. DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-4> Available at: http://bses.in.ua/journals/2020/52_1_2020/6.pdf
7. Бондаренко А. Г., Дугієнко Н. О. (2020). Вплив пандемії Covid-19 на міжнародний туризм. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*, Вип. 3 (26), С. 3–7. DOI <https://doi.org/10.32782/easterneurope.26-1> Available at: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/26_2020/3.pdf
8. Haisheng Hu, Yang Yang, Jin Zhang Avoiding panic during pandemics: COVID-19 and tourism-related businesses. *Tourism Management*. Available online 14 March 2021 <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104316> Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517721000352>
9. Xin (Cathy) Jin, Mingya Qu, Jigang Bao (2019). Impact of crisis events on Chinese outbound tourist flow: A framework for post-events growth. *Tourism Management*. Available online 24 April 2019, Vol. 74, pp. 334–344. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.04.011>. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517719300731#!>
11. Інформаційна панель ВООЗ щодо COVID-19 Available at: <https://covid19.who.int/> Назва з екрана.
12. World Travel Tourism Council: Звіти про економічний вплив від COVID-19. Available at: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>.
13. KNOEMA: Дані Всесвітньої ради з питань подорожей і туризму. Available at: <https://knoema.ru/WTTC2019/world-travel-and-tourism-council-data>.
14. KNOEMA: Показники світового розвитку. Available at: <https://knoema.ru/WBWDI2019Jan/world-development-indicators-wdi>.
15. UNWTO: Інформаційна панель даних про туризм. Available at: <https://www.unwto.org/unwto-tourism-dashboard>.
16. International Monetary Fund: Звіт про фінансову стабільність. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2020/04/14/global-financial-stability-report-april-2020>

17. IATA: Фінансовий моніторинг авіакомпаній. Available at: <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/airlines-financial-monitor-december-2020/>.

18. International Monetary Fund: ВІДПОВІДІ ПОЛІТИКИ НА COVID-19 Available at: <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#U>. UNWTO: міжнародний туризм та COVID-19. Available at: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>.

19. Державна служба статистики. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> на он-лайн екскурсію. Available at: <https://vseosvita.ua/library/virtualna-ekskursia-muzeami-svitu-36663.html>.

20. UNWTO: Барометр світового туризму серпень / вересень 2020 року.

21. UNWTO: Барометр світового туризму жовтень 2020. [UNWTO: Barometer of world tourism October 2020]. Retrieved from: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.6>.

1. Malska M. P., Antonyuk N. V., Hanych N. M. (2008). *Mizhnarodnyi turizm i sfera posluh [International tourism and services]*. Kyiv: Knowledge, 661 p.

2. Dubodelova A. V., Kulyniak I. Y. (2016). Tendentsii rozvytku restorannoho hospodarstva Lvivshchyny [Restaurant business development trends in Lviv region]. *Actual Problems of Economics*, 10 (184), pp. 198–208.

3. Halkiv L. I., Halaz L. V., Denbitskaya J. (2019). Teoretychni zasady ta instyutsiine seredovyshche rozvytku medychnoho turizmu v systemi chynnykiv poperedzhennia vtrat liudskoho kapitalu. [Theoretical principles and institutional environment for the development of medical tourism in the system of factors preventing the loss of human capital]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series “Problems of Economics and Management”*, 4, pp. 24–33.

4. Prokopyshyn-rashkevych L. M., Shadurska B. O., Petrovych Y. M. (2020). Industriia turizmu v Ukraini: perspektyvni napriamy ta vyklyky suchasnosti [Tourism industry in Ukraine: promising areas and challenges of today]. *Journal of Lviv Polytechnic National University. Series of Economics and Management Issues*, 4(1), pp. 72–82.

5. Nepochatenko V. O. (2020). Covid-19 i turizm: analiz sytuatsii ta ekonomichni shliakhy vykhodu z kryzy [Covid-19 and tourism: analysis of the situation and economic ways out of the crisis]. *Efficient economy*, 7. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8079>. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.7.52>.

6. Danilina S. O., Kotsiurubenko H. M., Shikina O. V. (2020). Finansovo-ekonomichni naslidky pandemii dlia svitovoi turystychnoi haluzi [Financial and economic consequences of the pandemic for the world tourism industry]. *World Economy and International Economic Relations*, 52(1), 29–34. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.52-4>.

7. Bondarenko A. H., Duhienko N. O. (2020). Vplyv pandemii covid-19 na mizhnarodnyi turizm [The impact of the covid-19 pandemic on international tourism]. *Eastern Europe: economy, business and governance. Series: World economy and international economic relations*, 3(26), pp. 3–7. DOI <https://doi.org/10.32782/easterneurope.26-1>.

8. Haisheng Hu, Yang Yang, Jin Zhang (2021). Avoiding panic during pandemics: COVID-19 and tourism-related businesses. *Tourism Management*, 14 March 2021. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517721000352>. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104316>.

9. Xin (Cathy) Jin, Mingya Qu, Jigang Bao (2019). Impact of crisis events on Chinese outbound tourist flow: A framework for post-events growth. *Tourism Management*, 24 April 2019, 74, 334-344. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261517719300731#!> DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.04.011>.

10. Informatsiina panel VOOZ shchodo COVID-19 [WHO Information Panel on COVID-19]. Retrieved from <https://covid19.who.int>.

11. World Travel Tourism Council: Zvity pro ekonomichniy vplyv vid COVID-19 [World Travel Tourism Council: Reports on economic impact from COVID-19]. Retrieved from: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact>.

12. KNOEMA: Dani Vsesvitnoi rady z pytan podorozhei i turizmu [KNOEMA: Data from the World Travel and Tourism Council]. Retrieved from: <https://knoema.ru/WTTC2019/world-travel-and-tourism-council-data>.

13. KNOEMA: Pokaznyky svitovoho rozvytku [KNOEMA: Indicators of world development]. Retrieved from: <https://knoema.ru/WBWDI2019Jan/world-development-indicators-wdi>.

14. UNWTO: Informatsiina panel danykh pro turizm [UNWTO: Information panel on tourism data]. Retrieved from: <https://www.unwto.org/unwto-tourism-dashboard>

15. International Monetary Fund: Zvit pro finansovu stabilnist [International Monetary Fund: Financial Stability Report]. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2020/04/14/global-financial-stability-report-april-2020>

16. IATA: Finansovyi monitorynh aviakompanii [IATA: Financial monitoring of airlines]. Retrieved from: <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economic-reports/airlines-financial-monitor-december-2020>.

17. International Monetary Fund: Vidpovidi polityky na COVID-19 [International Monetary Fund: Policy responses to COVID-19]. Retrieved from: <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#U>.

18. UNWTO: Mizhnarodnyi turizm ta COVID-19 [UNWTO: International tourism and COVID-19]. Retrieved from: <https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19>.

19. Ofitsiyni sait Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Official site of State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

20. UNWTO: Barometr svitovoho turyzmu cerpen / veresen 2020 roku [UNWTO: Barometer of world tourism August / September 2020]. Retrieved from: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.5>.

21. UNWTO: Barometr svitovoho turyzmu zhovten 2020 [UNWTO: Barometer of world tourism October 2020]. Retrieved from: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/wtobarometereng.2020.18.1.6>.

Y. Bondarenko¹, E. Romaniuk²

Lviv Polytechnic National University,

Department of Management of Organizations

ORCID: ¹ 0000-0002-2362-7629, ² 0000-0003-2576-7876

STATE AND PROSPECTS OF TOURISM DEVELOPMENT DURING THE PANDEMIC

© Bondarenko Y., Romaniuk E., 2021

Purposes. The article aims to conduct an in-depth analysis of the situation in the world and Ukraine during the pandemic, as well as to develop practical measures to rehabilitate the tourism sector from the effects of the economic crisis caused by the Covid-19 pandemic. The authors suggest that the reduction of the negative effects of COVID-19 on the tourism industry is possible through the support of state institutions of the tourism industry and the development of the domestic tourism and recreation sector with elements of rehabilitation measures after coronavirus.

Design/methodology/approach. To achieve the goals, objectives in the article the authors used a set of scientific methods that ensured the conceptual integrity of the study, in particular: methods of statistical and comparative analysis, which allowed to objectively assess the level and dynamics of the impact of quarantine measures on the world economy; tabular method - to illustrate the results of empirical research to study negative trends. Comparative research methods were also used to study the world experience of eliminating the effects of Covid-19 on the tourism industry; abstract-logical and system-structural - during the proof of the hypothesis.

Conclusions. Tourism is a sector of the economy that is highly profitable and has made a significant contribution to filling local budgets and increasing annual GDP in general. It should also be noted that the tourism industry is closely intertwined with various industries and the negative impact of quarantine restrictions, as well as negatively reflected on them. The statistics analyzed in the paper indicate that this industry has suffered the most due to the introduction of quarantine measures, which has prompted the tourism company to quickly join the new conditions and reorient its activities. So, to support the tourism and related sectors of the economy, expanding pandemics and reducing its effects, the authors, first of all, propose to develop an internal tourism and recreation market, create conditions for the formation of a new innovative rehabilitation direction in the recreation complex and psycho-emotional state after coronavirus disease, which is carried out with important consequences.

Originality/value. The authors have put forward a benefit and now need an idea for the rehabilitation of patients after coronavirus, as a result of which the consequences of the disease are sometimes important and require an appropriate rehabilitation period. The articles substantiate the need for support from state institutions of the tourism industry during pandemics and the authors propose to compile a tourist and recreational area of responsibility for the organization of rehabilitation conditions after treatment of coronavirus.

Practical implications. The fact that the issue addressed by the article is necessary and adaptation in quarantine is important for every enterprise, especially for tourism enterprises, and the problem is not fully explored. Thus, the research and analysis conducted in the articles are relevant and requires detailed study and formation of new areas of tourism development, the formation of complex aspects of improvement and adaptation of tourism in a pandemic. Responsibly important support from government agencies in the tourism industry will promote the intensive development of the domestic tourism and recreation sector with elements of rehabilitation measures after coronavirus disease.

Key words: tourism; crisis; pandemic COVID-19; analysis; development; rehabilitation.

Paper type: Research paper.